РОЗПОДІЛ ЗА ЖИТТЄВИМИ ФОРМАМИ ДЕРЕВНИХ РОСЛИН У СТАРОВИННИХ ПАРКАХ-ПАМ'ЯТКАХ САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА У ПОЛІССІ ТА ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Ю.О. КЛИМЕНКО, *кандидат біологічних наук*
Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України, Київ

Вступ

Старовинні парки є складовою частиною нашої історико-культурної спадщини. Тому вони повинні зберігатися, підтримуватися та відновлюватися на період розквіту. Зокрема має відновлюватися їх первинний таксономічний склад. У більшості випадків історичні відомості про склад видів та культиварів відсутні. Тому метою досліджень стало з'ясування тенденцій змін таксономічного складу старовинних парків з часом. Для досягнення мети проведено аналіз розподілу кількості видів, особини яких зростають у старовинних парках, за життєвими формами.

Об'єкти та методи

Як об'єкти дослідження обрано 35 старовинних парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення та Оброшинський дендропарк загальнодержавного значення, якому через малу кількість видів, що налічуються у його насадженнях, більше підійшов би статус парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Таксономічний склад дендроценозів досліджувався методом маршрутних обстежень (назви рослин бралися за С.К. Черепановим [4]). Віднесення до життєвих форм здійснювалося за "Дендрофлорою України" [1-3]. Якщо вид був представлений різними життєвими формами (дерево або кущ; кущ або дерево), то при підрахунку кількості представників тієї чи іншої життєвої форми, бралася лише одна, вказана у зазначеному виданні першою.

Результати та обговорення

У табл. 1 наведено відомості про життєві форми, якими представлені види у старовинних парках.

З наведених даних видно, що кількість видів хвойних значно поступається кількості видів покритонасінних у всіх парках. Дуже мало використовуються хвойні кущі (в незначній кількості парків зустрічаються рослини обмеженого асортименту). Серед покритонасінних видів у парках також помітно переважають дерева над кущами. Очевидно, що це є наслідком переважання у більшості парків лісового типу садово-паркового ландшафту. Обмежена кількість кущових видів (переважно аборигени, які ростуть у підліску) тіневитривалі або відносно тіневитривалі. Більшість видів декоративних кущів – світлолюбні. Тому успішно зростати вони можуть тільки на відкритих місцях, тобто у парковому, регулярному (на партерах) або у лучному типах садово-паркового ландшафту. Зменшення площ зазначених типів садово-паркових ландшафтів або їх зникнення призводить до випадіння світлолюбних видів зі складу насадження. Інший фактор, який призводить до зменшення кількості видів кущових рослин – менша, порівняно з деревами, тривалість життя. Лише окремі екземпляри рослин, висаджених за перших господарів парків, дожили до наших днів. Більшість декоративних видів кущів не поновлюються самосівом. Тому для того, щоб вид зберігся у парку, протягом XX-XXI ст. необхідно було проводити відновлювальні посадки. Якщо це робилося, то вид лишався у складі парку, якщо ні – випадав. Враховуючи те, що за більшістю парків догляд був недостатнім, логічно очікувати, що сучасне становище є наслідком зменшення первинного видового різноманіття кущових рослин.

Таблиця 1

Розподіл кількості видів за життєвими формами у старовинних парках

Парк	Загальна кількість видів, шт.	Розподіл кількості видів за життєвими формами у межах відділів, шт.					
		хвойні		покритонасінні			
		дерева	кущі	дерева	кущі	напівкущі	ліани
Вінницька область							

Антопільський	33	3	0	24	6	0	0
Верхівський	63	8	0	37	18	0	0
Немерченський	41	2	0	29	10	0	0
Немирівський	101	14	1	53	32	0	1
Ободівський	53	6	0	35	12	0	0
Печерський	57	7	0	36	13	0	1
ЦПКіВ ім. Горького (м. Вінниця)	76	9	2	45	19	0	1
Чернятинський	56	5	0	33	17	0	1
Волинська область							
“Здоров'я” (смт Луків)	37	2	0	23	12	0	0
Житомирська область							
Верхівнянський	58	3	0	35	20	0	0
Городницький	45	5	0	32	8	0	0
Івницький	21	4	0	13	3	0	0
Новочорторийський	41	6	0	25	10	0	0
Трощанський	29	2	0	18	8	1	0
Київська область							
Кагарлицький	74	7	0	39	25	2	1
Ташанський	38	4	0	26	7	0	1
Кіровоградська область							
Онуфріївський	50	6	0	32	11	0	1
“Хутір Надія”	37	0	0	26	11	0	0
Львівська область							
Бузський	37	4	0	23	10	0	0
Оброшинський дендропарк	73	15	1	39	16	0	2
Підгірцівський (Бродівського району)	38	6	0	21	10	1	0
Стрийський (м. Львів)	140	16	1	77	44	0	4

Продовження таблиці 1

Парк	Загальна кількість видів, шт.	Розподіл кількості видів за життєвими формами у межах відділів, шт.					
		хвойні		покритонасінні			
		дерева	кущі	дерева	кущі	напівкущі	ліани
Полтавська область							
Березоворудський	90	8	0	47	33	1	1
Хомутецький	48	2	0	29	15	1	2
Рівненська область							
Гощанський	48	8	0	36	4	0	0
Рівненський ім. Т. Шевченка	91	16	1	44	28	0	2
Сумська область							
Кияницький	45	8	0	26	10	0	1
Тростянецький	91	16	1	48	20	0	6
Тернопільська область							
Більче-Золотецький	59	9	0	37	13	0	0
Вишнівецький	40	5	0	29	9	0	1
Раївський	97	17	2	45	31	0	2
Скала-Подільський	59	9	0	37	13	0	0

Хмельницька область							
Антонінський	28	3	0	23	2	0	0
Новоселицький (Старокостянтинів-ського району)	25	4	0	19	2	0	0
Черкаська область							
Тальнівський	61	12	0	31	18	0	0
Чернігівська область							
Сокиренський	54	6	1	30	16	1	0

Напівкущі становлять нечислену групу рослин, яка ніколи не відігравала помітної ролі у старовинних парках. Відмічені напівкущі – це малина та ожина.

У парках, які стали основними об'єктами дослідження, не відмічені кущики. Тому відповідний стовпчик не введений у табл. 1. Але у деяких парках, у яких ми робили рекогносциіювальне обстеження, відмічено барвінок малий. Зокрема, у Великобуримському парку Черкаської області ще у дореволюційні часи він був висаджений і популяція збереглася до наших днів, через що один зі схилів отримав назву Барвінкова гора.

У старовинних парках досить широко використовувалися ліани. Ними були обплетені альтанки, перголи, або спеціально створені каркаси. Оскільки у більшості сучасних парків таких споруд немає, то й асортимент ліан виявляється вкрай обмеженим, а кількість парків, де ліани відмічені, є малою. У більшості випадків наявною ліаною є дикий виноград п'ятилисточковий – інтродукований вид, який натуралізувався в умовах України.

У 35 парках-пам'ятках садово-паркового мистецтва, які стали основними об'єктами дослідження, та в Оброшинському дендропарку налічується 57 видів і культиварів хвойних рослин та 249 видів і культиварів покритонасінних.

Незначна кількість цих видів утворює життєздатний самосів або здатна поширюватися паростками, стебловими чи кореневими відсадками. Але у паркових насадженнях самосів, паростки та відсадки як аборигенних видів, так і інтродуцентів частіше створюють проблеми, ніж допомагають підтримувати видовий склад.

Аналіз кількості парків, у яких зустрічається той чи інший вид, показує, що більше ніж у 50% з обстежених парків трапляється незначна кількість (5 хвойних та 33 листяних) переважно аборигенних видів, серед яких превалюють дерева (5 хвойних та 26 листяних). Більшість з цих видів здатна поширюватися самосівом.

Група видів, які трапляються у 25-50 % парків, трохи більша за попередню (3 хвойних та 37 листяних; з них усі три види хвойних – дерева, з 37 листяних: 24 – дерева, 12 – кущі, 1 – ліана). Порівняно з групою поширених видів, у цій групі змінилося співвідношення дерев і кущів (частка кущів стала дещо більшою) та співвідношення аборигенів і інтродуцентів на користь інтродуцентів (їх у цій групі стало більше, ніж аборигенів). Рослини більшості видів, які увійшли до цієї групи, дають в умовах України життєздатне насіння. Аборигенні види здатні давати самосів, у інтродуцентів самосів з'являється у дуже обмеженої кількості видів, а перспективних рослин серед самосіву виявляється зовсім мало.

Список видів, які зустрічаються менше, ніж у 25% обстежених парків виявився найбільшим (163 види: 24 – хвойні, 139 – листяні). З 24 хвойних: 20 дерев, 4 – кущі; зі 139 листяних: 107 дерев, 60 кущів, 2 напівкущі та 8 ліан. У цій групі порівняно з попередньою співвідношення дерев та кущів лише дещо змінилося на користь кущів, а співвідношення аборигенних та інтродукованих видів різко змінилося на користь інтродуцентів. До цього ж списку ввійшли 38 з 40 культиварів, виявлених у старовинних парках. Багато видів та культиварів виявлені у 1-3 парках, тобто є малопоширеними.

Висновки

Недостатній догляд призводить до того, що зі складу старовинних парків починають випадати види та культивари хвойних і листяних рослин. Випадіння починається зі світлолюбних кущових видів (як через нестачу світла, так і через меншу, ніж у дерев тривалість життя), потім починають випадати види дерев з меншою в умовах України тривалістю життя (інтродуценти з регіонів з м'якішим кліматом) та декоративні культивари (часто вони також

менш стійки, а крім того, зазвичай представлені у насадженнях поодинокими екземплярами, і тому загибель навіть однієї рослини стає помітною, тоді як у видів, представлених значною кількістю особин, це не настільки відчутно). Врешті-решт, якщо не здійснюються відновлювальні посадки, зникнення зі складу насаджень загрожує навіть тим видам хвойних та листяних (переважно світлолюбних), які у період розквіту парку належали до основних паркотвірних.

Відсутність списків тих видів, які зростали у старовинних парках у період розквіту, створює значну проблему при відновленні їх насаджень. У кожному окремому парку зберігається незначне різноманіття видів та культиварів старих рослин. Ці види та культивари є малою часткою від колишньої кількості. Тому важливо узагальнити відомості, зібрані в сусідніх з відновлювальним об'єктом парках, а також по усіх старовинних парках. Крім того, необхідно володіти інформацією про асортимент рослин, який пропонувався у той час садівничими фірмами. Далі необхідно провести аналіз іконографічних джерел і, враховуючи стилістичні особливості парку, прийняти рішення про те, які види та культивари слід відновлювати.

Список літератури

1. Дендрофлора України. Дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні: Довідник. Ч. І. / М.А. Кохно, Л.І. Пархоменко, А.У. Зарубенко та ін.; За ред. М.А. Кохна. – К.: Фітосоціоцентр, 2002. – 448 с.

2. Дендрофлора України. Дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні: Довідник. Ч. ІІ. / М.А. Кохно, Н.М. Трофименко, Л.І. Пархоменко та ін.; За ред. М.А. Кохна, Н.М. Трофименко. – К.: Фітосоціоцентр, 2005. – 716 с.

3. Дендрофлора України. Дикорослі та культивовані дерева й кущі. Голонасінні: Довідник / М.А. Кохно, В.І. Гордієнко, Г.С. Захаренко та ін.; За ред. М.А. Кохна, С.І. Кузнецова. – К.: Вища школа, 2001. – 207 с.

4. Черепанов С.К. Сосудистые растения России и сопредельных государств (в пределах бывшего СССР). – СПб: Мир и семья, 1995. – 992 с.

Рекомендовано до друку д.б.н. Захаренко Г.С.